

KÖZELÍTÉSEK

Lukács és Szolzenyicin

„Elhatározom, hogy úgy írom le ezt a nevet, melyhez századunk néhány kiemelkedő jelentőségű elméleti és kritikai műve kapcsolódik, mintha nem mocskolná úgyszólván folyamatosan és e műveket illetően tökéletesen tudatlanul, tehát szabadon a divatos elfogultság, a cinizmus és a debilis gyűlölet.”

Eörsi István ír így Lukács Györgyről a *Magyar Napló* szeptember 20-i számában. Múlik az idő, változóknak arcát mutatja a jelenkori történelem: több évnyi kölcsönös kényszer-szünet után egyre többször vagyok kénytelen egyetérteni Eörsi írásával. Ez a tény nem tölt el felhőtlen boldogsággal, s gondolom, Eörsi ugyanígy van vele. Amde hiába, szubjektív akaratunktól függetlenül változik a világállapot.

Térek a tárgyra. Hosszú évek után magyarul is napvilágot látott Lukács György Szolzenyicinről írt két tanulmánya. Mindkettő a hatvanas években keletkezett. Az első — az *Ivan Gyenyiszovics*ról és a korai elbeszélésekről szóló — még legálisan jelent meg az akkori magyar sajtóban. A második, a *Szolzenyicin regényei* című már csak az újjedidiki *Új Symposium*ban, ha emlékeztünk nem csál.

Most erre a második tanulmányra fordítjuk figyelmünket. Az aggasztán Lukács kedvenc tanítványai javaslatára elolvassa Szolzenyicin két regényét, *A pokol tornácát* és a *Rákostályt*. Mindkettőt németül olvassa el, mivel Szolzenyicin regényei először németül látnak napvilágot, a baloldali elkötelezettségű Luchterhand kiadónál. Utána Lukács, befejezetlen főművei között botorkálva, maradék szabadidejében menten megírja terjedelmes véleményét e regényekről. Akkor különvéleménynek számított Magyarországon, ezért nem jelenhetett meg legális kiadványként jdehaza. Ma újraolvassa, e tanulmány újból ellentmondásos élményt kelt a kommentátorban, s fokozza a Lukácsszal szembeni — kezdetektől ambivalens (kétértelmű, sokértelmű) — érzelmünket.

Tartsunk sorrendet! Amennyire a forrásoknak hihetünk, élete utolsó

évtizedeiben Lukács kevés kortársi regényt olvasott el. *A regény elmélete* hajdani szerzőjének füle becsukódott, érdeklődése kihuny körülbelül azután, hogy elolvasta és kritikailag méltatta Thomas Mann, majd Solohov regényeit. Kegyetlenül hangzik, de körülbelül így igaz: Lukács számára az ő regényeik jelentették a XX. századi epika csúcását. A továbbiakkal, a maradékkal — kefenc és szörnyeteg szavával: az *efemerrel* — az idős esztéta nem foglalkozott.

Élete utolsó időszakában azonban tanítványai kezébe adtak némely modern szerzőket. Lukács felfigyelt Böllre, Elsa Morantére, Semprunra, de leginkább Szolzenyicinre. Ezeket a regényeket nem esztétikai teljesítményként vizsgálta, hanem önmaga szokásos filozófiai-szociológiai látószögéből. Aligha véletlen, hogy a Szolzenyicin-tanulmányokat egy szociológiai sorozatban jelentette meg a Lukácsnak mindig hódoló Luchterhand kiadó.

Sosem tartoztam Lukács táborába, a tanítványok legkülső köréhez sem. Legfeljebb a barátaim barátainak alkalmi kötődéséből. Ellenben szakmai kötelességemnek éreztem, hogy sok ezer oldalnyi életművét elolvassam, lehetőleg az első betűtől az utolsóig. Akkor is, ha — gyakran — fölöslegesnek éreztem e baromi munkát, akkor is, ha — nemritkán — elaludtam a szövegre borulva.

Szolzenyicin regényeiről értekezve Lukács többek között ezt írja: „Hörmérsztől napjainkig minden idők nagy irodalma végső soron »megelégedett« annak megmutatásával, hogyan hat egy adott társadalmi állapot, egy fejlődési szakasz az emberi lét, az emberré válás, az elembertelenedés és az ember önmagától való elidegenedése folyamataira.” Ezt a hegeliánusan nyakatekert, magyarra rosszul fordított mondatot olvasva — mintegy hívószóként — minden nyomozott élményünk kivirágzik Lukács esztétikai írásairól, ez elmúlt évtizedekből. Leginkább az a benyomásunk uralkodik el, hogy ezekben az esztétikai tárgyú írásokban — legyen szó Balzacról, Tolstojról, Thomas Mannról, akárkiről — nem esz-

tétikai, hanem nyersen ideológiai vagy legalábbis szociológiai alapozású a mindenkori vélekedés.

Ugyanígy történik ez Szolzenyicin két nagy regénye esetében. Lukács — bár később megtagadta, mégis ő írta valaha *A regény elméletét* — pontosan érzékeli, hogy korszakos szerző jelentékeny regényeit olvassa. Hogy azonban *A pokol tornácát* és a *Rákostályt* milyen esztétikai okokból minősülnek korszakos regényeknek: erről Lukácsnak érvényes irodalmi vélekedése nincs. Hogy pedig Szolzenyicin miként lehet Lukács érvelésében a zsdánovista cefrangoktól megtisztított, távlatos szocialista realizmus nagy regényírója: az idős filozófus eme tiszteletre méltó utópiája bennünket már akkor sem érdekelt, ma még kevésbé. Féltő, hogy másokat még nálunk is kevésbé.

Mégis, mégis. Amikor Lukács Szolzenyicinről értekezik, a regényekről ugyan kevés érdemít mond, de a regények tükrében a sztálini korszakról annál többet és máig fontosat. Nem az elfajzásokról és a bűnökről, hanem a rendszer alapvető szerkezetéről: „a legalsó szintig érő bürokratizálás”, a tökéletesen centralizált és összehangolt apparátus működéséről. Nyomatékosítva ezzel utolsó korszakának uralkodó politikai tételét: a sztálinizmus nem személyi kultusz volt, nem egyetlen ember szörnyetegének természetke, hanem minden ízében rendszer, amelyet mindenestül meg kell tagadni.

Lukácsnak nem volt kvalitásérzéke, jegyezte fel a hiteles kortárs, Arnold Hauser. Ezt talán pontosítani illik. Lukácsnak volt minőségérzéke, tehát tudott különbséget tenni remekmű, közepes mű és fércmű között. Az esztétikai érzékenység képessége nem adatott meg neki, nem volt szeme-füle a látásra, hallásra: egy adott regényről, különösképpen versről sosem tudta meggyőzően előadni, mely esztétikai okokból tartja remekműnek. Viszont meggyőzően jelölte ki szerzői helyét abban a társadalmi mezőben, amelyben az esztétikai remekművek megszülettek.

Amikor Balzacról, Stendhalról, Dosztojevszkijről értekezett: a regé-

nyekről keveset mondott ugyan, de korokról — s főként a mindenkori történelmi meghatározottságról — annál többet. Ugyanezt teszi Szolzenyicin esetében. Lukács fölfehetőleg rossz művészetkritikus volt, ámde kiváló művészetszociológus. Hegel és Marx tanítványaként hosszú élete során nemcsak a mindenkori párttal viaskodott, de nagyobb hatalmassággal is: a történelmi termináció abszolút avagy korlátozott akaratával. Mivel ez a téma máig lezáratlan, feltehetően ezért tanítják Lukács jobb műveit ma is az USA-tól Japánig. Ennyit talán magyarárnak sem illenek megtagadni tőle.

Szaddám Huszein

és „A bölcsesség hét pillére”

Nézem a képernyőn a mindig nyalka, bár most kicsit kialvatlanak létszó Szaddám Huszeint, ahogy harciöld főtisztja egyenruhában, hosszú arab mondatokban kioktatja az amerikai elnököt az emberi jogok tárgyköréről. Továbbá megrója a Szovjetunió, Egyiptom és Izrael vezetőt, mivel egymásnak hízelgő szövetségesei, és a nemzetközi összeesküvés hálóját szövik Irak körül. Ezt is megértük tehát.

Elnézem Irak vezérét és arra gondolok: helyi arab lázadásokkal és összaráb forradalmakkal tarkított ifjúkorában Szaddám Huszeinnek maradt-e ideje elolvasni *Lawrence of Arabia*, Arabiai Lawrence, azaz T. E. Lawrence alapvető könyvét, *A bölcsesség hét pillérét*? Tudja-e, hogy mindez, amit ő és nevében, parancsára Irak 1990-ben cselekszik: nem képzelhető el Lawrence ezredes csaknem száz évvel ezelőtti tevékenysége nélkül? Lawrence ezredes ugyanis a század elején fontos alkatrész volt a világtörténelem közelkeleti részlegének tervszerűen daráló gépezetében.

A bölcsesség hét pillérének még a szerző által rövidített és hitelesített változata *Lázadás a sivatagban* címe a legidősebb pillanatban jelent meg újra magyarul. Körülbelül egy héttel azután, hogy Irak lero-hanta és bekebelezte Kuvaitot, s ezzel kihívta maga ellen mindkét nagyhatalom s úgyszólván a teljes világ tiltakozását.

T. E. Lawrence könyve a mostani időszerűségtől függetlenül is alapvető történelmi forrásmű és kiváló olvasmány maradt. Ma azonban? Szemléljük meg közelről a műben közölt egykorú térképábrákat. Ahol ma

a tegnap még virágzó Kuvait utcáin iraki járőrök cirkálnak, ahol ma Szaúd-Arábia sivataghomokján amerikai páncélosok demonstrálnak, ott Lawrence ezredes működése idején csak kóbor arab törzsek sátoroztak. Az ő megszállott tevékenysége is kellett ahhoz, hogy az arab hordák-ból, törzsekből, nyelvi és faji kisebbségekből az elkövetkező évtizedek során független arab országok sora szülessen meg.

T. E. Lawrence káprázatos személyiség volt: katonatiszt, álcázott titkosügynök, repülőgép-szakértő, félbemaradt régész, fehér és színes bőrű hölgyek kedvence, laikus, de nem érdektelen filozófus. *A bölcsesség hét pillére* történelmi forrásmű, politológia és töprengő személyiségrajz, együtt és egyszerre. Most csak a könyv alapvető és időszerű információját kívánjuk a kollektív emlékezetbe idézni.

A XX. század első évtizedeiben az arab területek jelentékeny részét Törökország birtokolja. Az akkori Törökország részint végvonaglásához érkezett hajdani nagyhatalom, részint az akkori Németország szövetségese az első világháborúban. Angliára, s személy szerint a brit birodalom különleges megbízottjára, T. E. Lawrence-re vár a feladat, hogy a szabadsághiánnyal küszködő arab családokat, hordákat, törzseket, hercegeket és királyfiakat egyesítse a török gyarmatosítók elleni gerillaháborúban.

Az első világháború úgy végződött, hogy alapfokon mindenki tudja. Azt már felsőbb fokon illik tudni, hogy a háború egyik eredményeként az eddig arctalanul Arabiának nevezett földrajzi és népességi közeget levált a haldokló török birodalomról, s önmaga önálló államainak szervezéséhez kezdett. Nem utolsósorban T. E. Lawrence eredményes tevékenysége nyomán.

Lawrence ezredes végig hű szövetségese és személy szerinti barátja bizonyos Fejzál arab herceg volt, az akkori mekkai serif egyik fia. 1921-ben ő lett a független Irak első királya. Vértízvataros évtizedek után az ő utóda most Szaddám Huszein.

Ha telefaxkapcsolatban állnék Irak kialvatlan vezérével, sürgősen azt üzenném neki: olvassa el, vagy olvassa újra *A bölcsesség hét pillérét*. Ott minden megtalálható, a történelemtől általában, a közelkeleti térségről különösen. Okuljon belőle, amíg teheti.